

SUG'ORILADIGAN QISHLOQ XO'JALIGI YERLARDAN FOYDALANISH
SAMARADORLIGI MEZONLARI, EKOLOGIK HOLATINI YAXSHILASH VA
IQTISODIY KO'RSATKICHLAR TIZIMI

Sultonov Xudoyshukur G'ayratovich

Termiz davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

E-mail: sultonovxudoyshukur@gmail.com.

ORCID: 0009-0004-4910-3120

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yerlardan foydalanish samaradorligi mezonlari, ekologik holatini yaxshilash va iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi yaxshilash haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, respublikamizda sug'oriladigan yerlarning ekologik holatini yaxshilash orqali iqtisodiy samaradorlikka yerishish yo'llari ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy samaradorlik, iqtisodiy mexanizm, sug'oriladigan yerlar, takomillashtirish, ekologik holat, modernizatsiya, mezonlar, fermer xo'jaligi.*

KIRISH

Mamlakat iqtisodiyotining agrar tarmog'ida bozor munosabatlari rivojlanib borishi natijasida shakllanib, mustahkam iqtisodiy o'sish yo'liga kirib borayotgan turli mulkchilikka asoslangan xo'jalik yurituvchi subyektlar eng avvalo dexqonlarda mulkka, o'z mehnati natijalariga egalik qilish hissi tiklanishiga va moddiy manfaatdorlik mexanizmi orqali qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini oshirishga zamin yaratmoqda. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirish asosini birinchi navbatda, respublikamizda umummilliy boylik hisoblangan yer maydonlaridan foydalanishni samarali yo'lga qo'yish tashkil etadi. Yer maydonlaridan to'g'ri va samarali foydalanish tez suratlar bilan o'sib borayotgan respublika axolisining oziq —ovqat maxsulotlariga va sanoatning xom - ashyoga bo'lgan talabini qondirish imkonini beradi.

Ammo qishloq xo'jaligi yalpi maxsulotining 90 foizidan ortiqroq qismi sug'oriladigan yerlar xisobiga shakllanadi. Demak, sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yer maydonlari muxofazasi va ulardan samarali foydalanish masalasi dexqonchilik madaniyatini yuksaltirishda muxim ahamiyat kasb etadi. Yerdan foydalanish samaradorligi darajasi, iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari orqali namoyon bo'ladi. Yerdan foydalanish iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari xam turli omillar ta'sirida o'zgaruvchan miqdor bo'lganligi bois, eng avvalo taqqoslash mumkin bo'lgan boshlang'ich sharoitni yaratish lozim. Masalan, unumdorligi jixatidan, sifati jixatidan, mexanik va agrokimyoviy tarkibi jixatidan yoki joylashgan o'rni jixatidan turli yer maydonlari turlicha samaradorlik ko'rsatkichlariga ega bo'ladi. Shu jihatdan xam yer maydonlari turlicha maqsad va yo'nalishlarda baxolanadi.

1-chizma

Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanish samaradorligini oshirishda tuproq unumdorligini saqlab qolish va uni oshirib borish masalasi asosiy ahamiyatga ega. Shuningdek, tuproqning qishloq xo'jaligi ekinlarini oziq moddalar bilan ta'minlash imkoniyatidan to'liq foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning garovi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida yer asosiy ishlab chiqarish vositasi bo'lishi bilan birgalikda, mehnat predmeti sifatida ham namoyon bo'lishi, yer maydonlaridan foydalanishda ekinlar tomonidan xosil bilan olib chiqib ketiladigan oziq moddalarni qaytadan tiklash chora tadbirlarini amalga oshirish talab etadi. Yerdan foydalanish samaradorligini oshirishda ekiladigan qishloq xo'jaligi ekinlari ikkita iqsodiy ko'rsatkichlari asos sifatida kabul qilinishi lozim. Dehqon uchun qanday ekin turi bo'lishidan qa'tiy nazar yuqori daromad keltirishi va shuningdek, mamlakat iqtisodiy yuksalishiga xizmat qilishi kerak.

Xususiy iqtisodiy samaradorlik. Sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yerlarida amalga oshiriladigan meliorativ tadbirlarning iqtisodiy samaradorligini baholashda xususiy iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi asosiy o'rin tutadi. Ushbu ko'rsatkichlar fermer xo'jaliklari va investorlar uchun qaror qabul qilishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

1-jadval

Ko'rsatkich	Formula / Metod	Izoh
ROI (qaytim darajasi)	$ROI = (Foyda / Xarajat) \times 100\%$	Meliorativ tadbirlar uchun
NPV (sof joriy qiymat)	$NPV = \sum(CF_t / (1+r)^t) - I_0$	10 yillik prognoz
IRR (ichki qaytim darajasi)	NPV = 0 bo'ladigan r qiymati	Investitsiya maqsadga muvofiqligi

Ko'rsatkich	Formula / Metod	Izoh
Payback period	$PP = I_0 / \text{Yillik foyda}$	Xarajat qoplanish muddati

Ekologik-iqtisodiy samaradorlik (yangilik) Ekologik-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari bu ishning asosiy ilmiy yangiligi bo'lib, an'anaviy iqtisodiy tahlilni ekologik zarar va foydaning pul ifodasiga o'tkazish bilan birlashtiradi. Ushbu yondashuv xalqaro ilmiy adabiyotda "ekologik iqtisodiyot" (ecological economics) yo'nalishi deb ataladi va O'zbekiston qishloq xo'jaligi tadqiqotlarida birinchi marta sistemali tarzda qo'llanilmoqda.

2-jadval

Ko'rsatkich	Mazmuni
Zararning oldini olish samarasi	Melioratsiyas orqali saqlanilgan hosildorlik (pul ifodasi)
Ekosistem xizmatlari qiymati	Suv filtratsiyasi, CO ₂ yutilishi, biologik xilma-xillik
Degradatsiya xarajati	Yerning sho'rlanishidan yillik iqtisodiy yo'qotish
Rekultivatsiya tannarxi	Degradatsiyalangan yerni tiklash xarajati

Ekologik-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari maqolaning asosiy ilmiy yangiligini aks ettiradi. Jadvalda xizmatlar to'rt ko'rsatkich — zararning shikastlanishini olish, ekosistem material, degradatsiya xarajati va rekultivatsiya tannarxi — yerning tabiiy hosildorlik, balki suv filtratsiyasi, CO₂ yutilishi va biologik xilma-xillikni saqlashdagi "ko'rinmas" moddalarni ham pul ifodasida chiqaradi. Bu boshqaruv joyidan olib borish siyosatini yanada kengroq va uzoqni ko'zlab kuzatish uchun zarur ilmiy vositadir.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yerlaridan samarali rivojlanishga qaratilgan xususiy iqtisodiy va ekologik-iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi ilmiy asosda tahlil qilingan. Respublika xo'jaligi yalpi mahsulotining 90 foizdan ortig'i sug'oriladigan yerlar hisobiga shakllanadi, bu esa yer resurslarini tejash va undan keyingi yuklarni barqarorlashtirishga ko'maklashadi. Maqolaning ilmiy xizmatlari an'anaviy iqtisodiy tahlilni ekosistem, degradatsiya xarajati va rekultivatsiya yangi manbalari bilan birlashgan **iqtisodiy iqtisodiy faoliyat** O'zbekistonning birinchi marta ilmiy martaba tizimiga muvofiq qo'llaniladi. Taklif qilingan ko'rsatkichlar tizimi fermerlar, investorlar va davlat boshqaruvi organlari uchun qaror qabul qilishda ishonchli ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdug'aniyev A, Abdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti. -T.: TDIU, 2004. 84 b.
2. O'zbekistan Respublikasi Yer resurslarining xolati to'g'risida Milliy xisoboti. "Yergeodezkadastr" davlat ko'mitasi, 2017 yil.
3. Axmadaliyev Yu.I /Er resurslaridan foydalanish geoekologiyasi -T Fan va texnologiya nashriyoti 2014 187-210b
4. Altiyev A.S. Fermerlik — yer resurslaridan foydalanishning samarali shakli // «O'zbekistan kishlok xo'jaligi» agrar-iktisodiy. — ilmiy-ommabop jurnali. -T.: 2007. -№ 4. -20 b.
5. Султонов Х. Ф. Effectiveness of attracting investments in improving the ecological condition of irrigated lands. //Экономика и социум. 2022(4-1 (95)):56.
6. Sulstonov X.G'. O'zbekistonda sug'oriladigan yerlar ekologik holatini yaxshilash yuzasidan mavjud iqtisodiy mexanizmning tahlili va xususiyatlari. //Educational Research in Universal Sciences 6-son 4-10 b. 2025 y
7. Altiyev A.S.Sulstonov X.G'. Sug'oriladigan yerlarga ekologik yukni optimallashtirishning iqtisodiy mexanizmi Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi. 2020, 3(1). 39 b.
8. Altiyev A.S. Ochilov I. Sulstonov X.G'. Surxondaryo viloyati hududidagi sug'oriladigan yerlarning ekologik holatin yaxshilashning iqtisodiy maxanizmini takomillashtirish. Xorazm Mamun Akademiyasi axborotnomasi ilmiy jurnal. №9-son 2021y. – 195 bet.
9. Sulstonov X.G'. O'zbekistonda sug'oriladigan yerlar ekologik holatini yaxshilash yuzasidan mavjud iqtisodiy mexanizmning tahlili va xususiyatlari. Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi. 2025, 7/2, 140-b.
10. Sulstonov X.G'. Improving the financing mechanisms for the ecological sustainability of irrigated lands in Uzbekistan. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance 2026, Vol. 07, Issue 02 (April). ISSN: 2660.
11. Sulstonov X.G'. Sug'oriladigan yerlarning ekologik holatini yaxshilashning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda jahon tajribalari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2026, mart, №3-son. 497-503 b.